

Бакуменко О. О.,
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри німецької філології та
перекладу і прикладної лінгвістики
Київського національного лінгвістичного університету

АСПЕКТУАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ ПЕРФЕКТА В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Анотація. У статті досліджено аспектуальне значення перфекта в сучасній німецькій мові й виявлено вплив дієслова на семантику цієї часової форми. Завдяки засобам контексту неграничні дієслова можуть стати граничними. Обставини напрямку дії, додатки перехідних дієслів, префікси можуть указувати на направленість дії на кінцеву межу її виконання. Отже, ці мовні одиниці сприяють формуванню значення її завершення, яке слугує джерелом для розвитку результативності в часовій формі перфекта. У граничних дієсловах ця аспектуальна семантика має різний ступінь прояву.

Ключові слова: аспектуальне значення, часова форма перфекта, неграничні дієслова, граничні дієслова, завершення дії, результативність.

Постановка проблеми. На сучасному етапі поряд із чітко окресленими властивостями певних мовних одиниць і донині існують такі, що викликають суперечки серед мовознавців. Урахування особливостей історичного розвитку будь-якого мовного явища й установлення взаємозв'язків між відповідними одиницями мови є необхідною передумовою для їх ґрунтовного вивчення. Прикладом є відсутність одностайності в науковій літературі щодо з'ясування характеру видового значення перфекта в сучасній німецькій мові. Одні дослідники стверджують, що цій часовій формі властива насамперед семантика завершення дії (У. Енгель) [12, с. 459–451, 496], інші виокремлюють результативність у певних випадках (В.Г. Бойко, Г. Хельбіг, Й. Буша, Е. Ляйс) [2, с. 85, 89; 14, с. 135–136; 15, с. 272–275], а Н.В. Морковіна вважає цю часову форму «нейтральною в аспектологічному відношенні» [7, с. 11]. Складність вирішення цієї проблеми зумовлена тим, що в німецькій мові, на відміну від російської, категорія виду не перетворилася на обов'язкову категорію, тому виявлення видових значень потребує ретельного аналізу випадків уживання перфекта [5, с. 54].

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив спроби лінгвістів виявити й описати семантику, типovu для перфекта в сучасній німецькій мові. На думку У. Енгеля, перфект не є типовою часовою формою на позначення минулого часу, оскільки він може передавати дію, яка добігла кінця в минулому (Schön habt ihr die Wohnung eingerichtet, fand Mutter) або в момент мовлення (Jetzt haben wir die Wohnung vollständig eingerichtet), так само як і таку, що завершиться найближчим часом (In ein paar Stunden haben wir die Wohnung fertig eingerichtet) або у віддаленому майбутньому (Nächstes Frühjahr haben wir die Wohnung eingerichtet). Отже, типовим значенням перфекта є завершення дії, що містить указівку на подію, яка відбулася до певного моменту в часі [12, с. 450–541]. Г. Хельбіг і Й. Буша виокремлюють перфект на позначення минулого часу, результативності відносно моменту мовлення, майбутньої дії

[14, с. 135–136]. Р.А. Домбровська розрізняє перфектне минуле й аористичне минуле, що свідчить про міцний зв'язок видової та часової семантики. Ця риса виявляється у властивості першого різновиду перфекта «передавати минулі дії з урахуванням актуальності їх наслідків для теперішнього» [4, с. 16]. На думку дослідниці, момент дії слугує тією межею, яка відокремлює одну дію від іншої і сприяє тому, щоб вона разом із наслідками сприймалася як цілісний факт. Другий вид перфекта позначає дію в минулому безвідносно до моменту мовлення й зазвичай виражається за допомогою неграничних дієслів і відповідних засобів контексту [4, с. 16–17]. В.Г. Бойко стверджує, що перфект містить як абсолютну та відносну часову семантику, так і аспектуальну – результативність, що виявляється в момент мовлення [2, с. 86–89].

Значення перфекта проявляється в контексті й залежить насамперед від дієслівної лексики [1, с. 7]. Підтвердженням цього є той факт, що основу для перфекта в давньоверхньонімецький період розвитку мови становили словосполучення, що утворилися лише від перехідних і неперехідних граничних дієслів. Згодом у формі дієприкметника II почали вживатися й неперехідні неграничні дієслова, що призвело до втрати ним результативності [8, с. 121–123]. Про міцний зв'язок між дієслівною лексею та перфектом свідчить також правило її вживання з haben чи sein. Отже, дослідження аспектуальної семантики перфекта передбачає вивчення впливу на неї значення дієслова.

Мета статті – дослідити аспектуальне значення перфекта й установити вплив дієслова на семантику цієї часової форми.

Виклад основного матеріалу. Категорії часу та виду окреслюють характеристику дії. У першому випадку відбувається виокремлення певної точки на осі часу, у другому – спостереження за окремим фрагментом ситуації. Вид ще називають «внутрішнім часом», оскільки він передає «особливості внутрішньої динаміки самої ситуації» [10, с. 281]. Вид дієслова є характерним для слов'янських мов і належить до загальної семантичної категорії аспектуальності. У німецькій мові граматична категорія виду не сформувалася, а відтинки перебігу дії виражаються за допомогою засобів аспектуальності, до яких, зокрема, належать значення дієслова й часові форми. Головний компонент аспектуальності – граничність/неграничність [6, с. 4]. Для німецької мови є більш прийнятним саме вживання поняття «межа» в «широкому» значенні. Під цим терміном розуміють спрямованість дії, вираженої дієсловом, на внутрішній кордон, досягнення якого позначає її вичерпність, що може призвести до змін у суб'єкті й/або об'єкті дії [3, с. 122–123; 5, с. 52]. За такого трактування цього терміна граничними вважаються дієслова, у семантиці яких міститься вказівка

на будь-яке обмеження дії, на перебіг якої можуть впливати, наприклад, обставини (1), (2), (3), (4) чи прями додатки (7), (8):

- (1) *Wir haben im Saal getanzt.*
- (2) *Wir sind in den Saal getanzt.*
- (3) *Der Vogel ist aus dem Netz geflattert.*
- (4) *Bis 8 Uhr hat er an seinem neuen Projekt gearbeitet.*

Обставина місця (1) лише локалізує дію в просторі, а обставина напрямку дії (2) робить акцент на досягненні нею кінцевого пункту, перетворюючи дієслово на граничне. У реченні (3) прийменник на позначення руху від певної точки простору обмежує дію, виражаючи її спрямування до свого кінцевого моменту виконання.

У реченні (4) в ролі обмежувача виступає обставина часу, яка вказує на те, що після 8 години дія завершилася. Варто зазначити, що ознака завершеності дії вважається «найслабшою з аспектуальних ознак, що стоять на межі темпоральних характеристик» [9, с. 60], і є базою для формування результатива, оскільки досягнення граничним процесом своєї межі уможливило також виникнення певного результату [10, с. 289]. На основі останнього й розвинулася часова форма перфекта в німецькій мові.

Впливати на спосіб перебігу дії можуть також дієслівні префікси:

- (5) *Opa hat sich vom Kamin entfernt.*
- (6) *Er hat die ganze Nacht durchgearbeitet* [13, с. 2086].

У реченні (5) дієслово є граничним завдяки префіксу ent-, а обставина напрямку дії підсилює це значення. У наступному прикладі (6) за допомогою префікса підкреслено той факт, що людина пропрацювала всю ніч до кінця, не зупиняючись ані на хвилину. Завдяки префіксу durch- акцент зміщується з локалізації дії в часі на спосіб її виконання, що сприяє розвитку в дієслові інтенсивності дії або її виконання в повному обсязі, яка є основою для формування завершення дії.

На семантику дієслова впливають і прями додатки:

- (7) *Ein Kind hat den Apfel gegessen.*
- (8) *Wir haben drei Glas Rotwein getrunken.*

У прикладах (7) і (8) перехідні дієслова стають граничними завдяки вживанню з об'єктами, які зазнають змін під час дії, що також сприяє розвитку значення завершення дії. У реченнях (9) і (10) ця семантика набуває більшого прояву завдяки відокремленим префіксам:

- (9) *Ein Kind hat den Apfel aufgegessen.*
- (10) *Wir haben drei Glas Rotwein ausgetrunken.*

У такому випадку об'єкт дії повністю реалізується в її межах, може бути використаний до кінця або знищений, має місце завершеність дії, тобто досягнення дієсловом внутрішньої межі дії [11, с. 57]. А часова форма перфекта набула видового значення результативності. Тож українською мовою ці речення варто перекладати за допомогою дієслів доконалого виду.

Ознак комплетивності (завершення дії) набувають також перехідні дієслова, об'єкт яких виражений іменником у множині (8), (10). Ступінь впливу дієслова на об'єкт дії в німецькій мові може залежати також від уживання артикля:

- (11) *Ich habe Holz gespalten.*
- (12) *Ich habe das Holz gespalten* [16, с. 13–14].

У реченні (11) дію представлено як тривалий процес, що перервано, тобто не доведено до кінця. З додаванням до додатка в знахідному відмінку означеного артикля (12) його

сутність змінюється: дію виконано повністю, її результатом є певна кількість нарубаних дров. Часова форма перфекта отримує аспектуальне значення. Це ще раз доводить вагому роль семантики дієслівної лексики, вжитої в певному контексті, для визначення особливостей перебігу дієслівної дії. Проте є випадки, коли обмежувачі не впливають суттєво на дієслово:

- (13) *Häuser haben auf dem Berg gestanden.*
- (14) *Hans hat Schubkarren geschoben.*
- (15) *Hans hat drei Schubkarren geschoben* [13, с. 2049–2050].

Дієслово stehen (13) позначає стан спокою, а schieben (14) і (15) передає повторення дії. Ці дієслова залишаються неграничними, тому й перфект у цьому випадку не набуває результативності.

Отже, обмежувачі не завжди можуть перетворити неграничні дієслова на граничні. До того ж лексичні одиниці, які обмежують дію, мають різний вплив на семантику дієслова, цим пояснюється ступінь прояву завершення дії. Так, завдяки додаткам у реченнях (7) і (8) зрозумілим є те, що дія добігає кінця, а в наступному прикладі (16) дієслово langweilen виражає її виконання в повному обсязі, тому в цьому випадку перфект не передає аспектуального значення:

- (16) *Die Veränderung hat alle gelangweilt.*

У перфекті граничних дієслів результативність може проявлятися різною мірою:

- (17) *Die Veränderung hat stattgefunden.*
- (18) *Die Veränderung ist eingetreten* [15, с. 273–274].

У реченні (18) ця семантика більш виражена, ніж у прикладі (17), і вказує на те, що результат дії важливий для моменту мовлення. У попередньому випадку (17) аспектуальність є помітною, проте домінуючим є часове значення.

Висновки. У німецькій мові перфекту, окрім часової семантики, властива й аспектуальна. На формування результативності в перфекті впливає значення дієслова. Власне неграничні дієслова не беруть у цьому участі, але засоби контексту уможливають їх перетворення на граничні. Усі наведені приклади свідчать про різний ступінь обмеження дії неграничних дієслів. Найбільший вплив мають обставини напрямку дії, що не просто локалізують її в просторі, а вказують на кінцевий пункт призначення, після досягнення якого, ймовірно, відбудеться її завершення. Важливу роль відіграють також додатки, що показують те, наскільки об'єкт перехідного дієслова може бути охоплений дією. Його використання повною мірою або знищення є основою для утворення значення завершення дії, що може свідчити не лише про перетворення дієслова на граничне, а й про виникнення результативності в часовій формі перфекта. Префікси мають міцніший зв'язок із дієсловом, ніж прийменникова група, адже вони безпосередньо характеризують спосіб перебігу дії, перетворивши дієслово на граничне або сприяючи формуванню в ньому відповідної семантики.

Аспектуальне значення результативності в перфекті граничних дієслів має різний ступінь прояву, є найбільш яскраво вираженим у тих випадках, у яких наголошено саме на досягненні кінцевої межі виконання, що робить цей факт особливо важливим для моменту мовлення.

Перспективи подальшого дослідження полягають у вивченні часового значення перфекта з метою пояснення ступеня його граматикалізації в сучасній німецькій мові.

Література:

1. Белих О.М. Шляхи реалізації аспектуальної семантики в сучасній німецькій мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04. Львів, 2007. 22 с.
2. Бойко В.Г. Немецкий перфект как форма выражения темпорально-аспектуальной соотнесённости (план речи). *Вопросы функциональной грамматики немецкого языка*: сб. науч. тр. / отв. ред. проф. Г.Н. Эйхбаум. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1986. С. 85–92.
3. Горбов А.А., Горбова Е.В. Предел, предельность, трансформативность, telicity – терминологическое недоразумение рубежа веков? *От значения к форме, от формы к значению*: сб. ст. в честь 80-летия члена-корреспондента РАН А.В. Бондарко. Москва: Языки славянских культур, 2012. С. 116–126.
4. Домбровская Р.А. Взаимодействие временной и видовой семантики в системе немецкого глагола: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04. Минск, 1974. 27 с.
5. Зеленецкий А.Л., Новожилова О.В. Теория немецкого языкознания. Москва: Академия, 2003. 400 с.
6. Кульбакин А.А. Средства выражения аспектуальности в современном немецком языке в сопоставлении с русским: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04. Москва, 1977. 27 с.
7. Морковина Н.В. Предельность/непредельность немецких глаголов как категория семасиологического уровня: автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 663. Калинин, 1968. 27 с.
8. Москальская О.И. История немецкого языка. Москва: Академия, 2003. 288 с.
9. Павлов В.М. Темпоральные и аспектуальные признаки в семантике «временных форм» немецкого глагола и некоторые вопросы теории грамматического значения. *Теория грамматического значения и аспектологические исследования*. Ленинград: Наука, 1984. С. 42–70.
10. Плунига В.А. Введение в грамматическую семантику: грамматические значения и грамматические системы языков мира. Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 2011. 672 с.
11. Bybee J., Perkins R., Pagliuca W. The evolution of grammar: tense, aspect and modality in the languages of the world. Chicago: University of Chicago Press, 1994. 398 p.
12. Engel U. Deutsche Grammatik. Heidelberg: Julius Groos Verlag, 1996. 888 S.
13. Grammatik der deutschen Sprache / hrsg. von G. Zifonun, L. Hoffman, B. Strecker u. a. Berlin; New York: Walter de Gruyter, 1997. Bd. 7.3. S. 1683–2569. (Schriften des Instituts für deutsche Sprache).
14. Helbig G., Buscha J. Die Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht. Berlin; München: Langenscheidt KG, 2001. 654 S.
15. Leiss E. Die Verbalkategorien des Deutschen: Ein Beitrag zur Theorie der sprachlichen Kategorisierung. Berlin; New York: de Gruyter, 1992. 334 S.
16. Leiss E. Artikel und Aspekt: die grammatischen Muster von Definitheit; hrsg. von S. Sonderegger u. O. Reichmann. Berlin; New York: de Gruyter, 2000. 309 S. (Studia linguistica Germanica Bd. 55).

Бакуменко О. О. Аспектуальное значение перфекта в современном немецком языке

Аннотация. В статье исследовано аспектуальное значение перфекта в современном немецком языке и выявлено влияние глагола на семантику этой временной формы. В контексте непредельные глаголы могут стать предельными. Обстоятельства направления действия, дополнения переходных глаголов, префиксы могут указывать направленность на конечную границу исполнения действия. Таким образом, эти языковые единицы способствуют формированию значения его завершения, которое служит источником для развития результативности во временной форме перфекта. В предельных глаголах эта аспектуальная семантика имеет разную степень проявления.

Ключевые слова: аспектуальное значение, временная форма перфекта, непредельные глаголы, предельные глаголы, завершение действия, результативность.

Bakumenko O. Aspectual meaning of the perfect tense in the modern German language

Summary. The article deals with the research of aspectual meaning of the perfect tense in the modern German language. It has been revealed that a verb has influence on the semantics of this tense. Atelic verbs can become telic when used in the context. Adverbial modifiers of direction, objects of transitive verbs, prefixes can point to the directivity of the action on its end-point. In such a way these language units contribute to formation of the meaning of completion of the action which is the source of the development of resultativity in the perfect tense. This aspectual meaning can be differently manifested in telic verbs.

Key words: aspectual meaning, perfect tense, atelic verbs, telic verbs, completion of the action, resultativity.